

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Romové a období Sametové revoluce

Kateřina Tomšů

© 2016 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Kateřina Tomšů

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Romové a období Sametové revoluce

Název anglicky

Roma people and Velvet Revolution

Cíle práce

Bakalářská práce bude analyzovat, jak Romové vnímali významný rok 1989, jak se podíleli na Sametové revoluci a jak změna režimu ovlivnila jejich každodenní život.

Metodika

Bakalářská práce bude obsahovat dvě části – teoretickou a praktickou. V teoretické části budou představeny základní pojmy a dále bude rozebírat rok 1989 a s tím i změnu, kdy byli Romové uznáni za národnostní menšinu. V praktické části se práce již konkrétně zaměří na provedený výzkum, který bude využívat metod kvalitativních. Konkrétně bude využito polostrukturovaných rozhovorů.

Doporučený rozsah práce

cca 40 stran

Klíčová slova

Romové, česká společnost, rok 1989, menšiny, komunismus

Doporučené zdroje informací

- DAVIDOVÁ, Eva. Romano drom – Cesty Romů. 1. vyd. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, 245 s. ISBN 80-7067-533-8
- EMMERT, František. Sametová revoluce. 1. vyd. Computer Press, s. r. o., 2009, 71 s. ISBN 978-80-251-2301-0
- HORVÁTHOVÁ, Jana. Kapitoly z dějin Romů. 1. vyd. Lidové noviny, 2002, 84 s. ISBN 80-7106-615-X
- NEČAS, Ctibor. Romové v České republice včera a dnes, 4. vyd. Univerzita Palackého v Olomouci, 129 s., 1999, ISBN 80-7067-952-2
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. Romové v českých zemích v letech 1945-1989. 1. vyd. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004, 183 s. ISBN 80-86621-07-3
- SOCIOKLUB. Romové v České republice. 1. vyd. Socioklub, 1999, 558 s. ISBN 80-902260-7-8
- ŠIŠKOVÁ, Tatjana. Menšiny a migranti v České republice. 1. vyd. Portál, 2001. 188 s. ISBN 80-7178-648-9
- VODIČKA, Karel. CABADA, Ladislav. Politický systém České republiky. 3. vyd. Portál, 2011, 488 s. ISBN 978-80-7367-893-7

Předběžný termín obhajoby

2015/16 LS – PEF

Vedoucí práce

Mgr. Lucie Macků

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 4. 11. 2015

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 10. 11. 2015

Ing. Martin Pelikán, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 11. 03. 2016

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci „Romové a sametové období“ jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Praze dne 14. 3.2016 _____

Poděkování

Rádabych touto cestou poděkovala vedoucí své práce Mgr. Lucii Macků za odborné vedení práce a za cenné připomínky. Dále bych ráda poděkovala všem narátorům za ochotu při poskytnutí rozhovorů, bez nich by tato práce nevznikla. Nakonec děkuji své rodině za trpělivost při studiu.

Romové a období Sametové revoluce

Roma People and Velvet Revolution

Souhrn

Práce chce přiblížit život Romů za komunistického režimu a následnou změnu v jejich každodenních životech, kterou způsobila Sametová revoluce. První část se zabývá teoretickým vysvětlením pojmů menšina, národ, integrace a akulturace, totalitní režim a rasová diskriminace. Cílem praktické části je přiblížit, jak změny v režimu vnímali sami Romové. Výpovědi narátorů byly rozčleněny do větších skupin, jako jsou každodenní život před rokem 1989, období Sametové revoluce, po roce 1989, romský jazyk a romská identita. Práce využívá kvalitativního výzkumu ve formě polostrukturovaných rozhovorů s devíti Romy, kteří žijí na různých místech v ČR.

Summary

This thesis approaches life of Roma people during communist era, and subsequent changes in their everyday life caused by the velvet revolution. First part approaches explanation of terms such as minority, nationality, integration and acculturation, totalitarian regime and racial discrimination. The practical part deals with how Roma people dealt with changes inside regime. Testimonies of narrators were divided into larger groups such as everyday life before 1989, the velvet revolution era, life after 1989 Roma language and Roma identity. Thesis uses qualitative research in form of semi-structured interviews with 9 Roma people living in various parts of The Czech Republic.

Klíčová slova: Romové, česká společnost, rok 1989, menšiny, komunismus

Keywords: Roma people, Czech Society, Year 1989, minorities, communism

Obsah

1. ÚVOD	9
2. CÍL PRÁCE A METODOLOGIE	10
3. TEORETICKÁ ČÁST	13
3.1. Vymezení základních pojmů	13
3.2. Menšina	13
3.3. Národ a nacionalismus	14
3.4. Teorie začleňování menšin	15
3.5. Totalitní režim	16
3.6. Rasová diskriminace a stereotyp	16
3.7. Historie ČSR po roce 1948	17
3.8. Vztah komunistického režimu k menšinám	18
3.8. Společnost v ČSSR v 80. letech	21
3.9. Rok 1989	23
3.10. Romové v období Sametové revoluce	24
3.11. Romové v ČR v současnosti	25
4. PRAKTICKÁ ČÁST PRÁCE	28
4.1. Každodenní život před rokem 1989	28
4.2. Období Sametové revoluce	31
4.3. Po roce 1989	33
4.3.1. Romský jazyk	34
5. ZHODNOCENÍ VÝSLEDKŮ	37
6. ZÁVĚR	38
7. SEZNAM LITERATURY	39

7.1.	Literatura.....	39
7.2.	Internetové zdroje	41
8.	PŘÍLOHY _____	43
8.1.	Příloha č. 1: Otázky k polostrukturovaným rozhovorům	43

Seznam tabulek

Tabulka č. 1	Identifikační údaje _____	10
Tabulka č. 2	Úspěšnost Romů na trhu práce v roce 2012 _____	25

1. Úvod

První zmínky o Romech v Čechách se datují do začátku 15. století. Soužití romského obyvatelstva a majority je již po několik století významným tématem české společnosti, ať už se jedná o dobu Josefa II., období nacismu či v bakalářské práci zmíněný komunismus. V jeho průběhu docházelo k velké nucené asimilaci menšin, která proměnila životy Romů a jejich hodnoty. Tato práce se věnuje Romům v období Sametové revoluce.

V teoretické části budou blíže představeny pojmy, které s tímto tématem úzce souvisí, jako například menšina a přístupy k začleňování menšin či stereotyp, dále bude nastíněno pozadí historických událostí a důležitá fakta spojená s tématem, vysvětlí pojmy národ a nacionalismus a uvede definice totalitního režimu. Práce se snaží nastínit, jak se žilo menšinám za doby komunismu a jaké postavení v tomto režimu měli Romové. Dále se práce zabývá Sametovou revolucí a ukazuje, jakou roli v této historické události měli romští občané. Pro romskou menšinu znamenala Sametová revoluce ve většině případů velké změny. V neposlední řadě popisuje Romskou menšinu v současnosti.

V praktické části budou zobrazeny výsledky zkoumání z provedených rozhovorů, které byly provedeny s devíti pamětníky. Rozhovory budou dále analyzovány, zhodnoceny a následně z nich bude vyvozen závěr. Provedení praktické části je nutné k podložení teoretické části, případně jejího rozšíření. Pomocí výzkumu se práce bude snažit odpovědět na výzkumnou otázku.

2. Cíl práce a metodologie

Cílem bakalářské práce je zjistit, jak Sametová revoluce ovlivnila každodenní životy Romů. Práce ukazuje život „před a po revoluci“. Výsledky výzkumu budou analyzovány a vyhodnocovány pomocí hlavní výzkumné otázky: „*Jak změnila Sametová revoluce každodenní život Romů?*“.

Pro tuto práci bylo nezbytné seznámit se blíže s tématem pomocí sekundárních dat. Bylo využito tištěných publikací, odborných článků a internetových zdrojů. Vzhledem k povaze tématu byla většina literatury v českém jazyku, z menší části poté ze zdrojů zahraničních. Studium romské společnosti vyžaduje opatrnost, a proto je nutné vyhledávat autory, kteří píšou o Romech objektivně a bez předsudků. Dále je potřeba pozorně vyhledávat na internetu, informace zde jsou snadno dostupné, avšak data je potřeba třídita ověřovat i z jiných zdrojů.

Pro práci byl proveden předvýzkum, který zahrnoval analýzu Rudého práva v letech 1985 až 1989, aby autorka získala počáteční přehled pro následující výzkum. Z převýzkumu vyplynulo, že o Romech se v českém tisku téměř vůbec nepsalo, a pokud ano, tak v souvislosti se zprávami, které jen krátce společnost všeobecně seznámily s fakty, které řešila odborná veřejnost v rámci národnostních otázek.

V této práci byl aplikován přístup kvalitativní, který se zabývá komplexnějším zkoumáním fenoménu a může být spojen i s osobními příběhy osob. (Murray, 2003, str. 1)

Každý výzkum má své výhody a nevýhody. Taylor (2005, str. 106) je toho názoru, že výhodou kvalitativního výzkumu je bohatost a komplexnost dat, dále uvádí, že je zde velká míra zajímavosti, oproti prostým datům. Mezi nevýhody poté počítá možný nedostatek subjektivity či validitu, tj. nutnost ověřit pravdivost získaných dat.

Z řad technik kvalitativního výzkumu bylo využito polostrukturovaných rozhovorů. Otázky, které byly narátorům pokládány, byly vytvořeny autorkou práce.

Polostrukturovaný rozhovor byl rozčleněn na tři hlavní okruhy, které obsahovaly jednotlivé otázky. Narátoři měli volnost projevu a v průběhu rozhovoru bylo možné se dle situace doptat, případně přidat nové otázky. Každý narátor nakonec zodpověděl několik základních identifikačních otázek (soupis narátorů můžeme nalézt v tabulce č. 1).

Rozhovory probíhaly od prosince 2015 do února 2016. Rozhovory byly z větší části pořizovány ve veřejných prostorech, v centru Prahy. Každý narátor byl předem srozuměn s nahráváním rozhovoru a souhlasil s ním. Tyto nahrávky jsou přiloženy na CD ke zhotovené bakalářské práci. Délka rozhovorů trvala v průměru 30 až 40 minut. Dva rozhovory byly z nedostatku času a velké vzdálenosti narátorů pořizeny telefonicky. Získané informace byly analyzovány a vyhodnoceny. K problémům docházelo při rozhovorech se sociálně vyloučenými Romy, kdy bylo potřeba ze strany tazatelky podrobného vysvětlování otázek a daných témat.

Celkem byly rozhovory natočeny s devíti narátory. Kontakty byly získávány především prostřednictvím organizací, které se zabývají romskou tematikou, dva rozhovory byly provedeny po oslovení narátorů na veřejném prostranství. Někteří respondenti si přáli zůstat alespoň v částečné anonymitě, proto je v identifikační tabulce uvedeno pouze jejich křestní jméno. K práci je přiloženo CD se všemi rozhovory.

Tabulka č. 1: Identifikační údaje

Jméno	Věk	Vzdělání	Povolání	Datum	Místo rozhovoru
Jana Horváthová	49	VŠ	Ředitelka Muzea romské kultury v Brně	3. 2. 2016	Telefonní rozhovor
Ladislav Goral	77	VŠ	Předseda ROM Praha	16. 11. 2015	DNM Praha
Štefan Ličartovský	56	SŠ	Předseda výboru JULIUS, o. s.	21. 12. 2015	Ulice Karanská – byt
P. Siváková	47	ZŠ	Nezaměstnaná	10. 12. 2015	Nízkoprahový klub Husita
Zdeňka	52	ZŠ	Invalidní důchod	29. 1. 2016	Praha 5 – Anděl
Marie	52	ZŠ	Důchodkyně	29. 1. 2016	Praha 5 – Anděl
Jan Rác	58	ZŠ	Důchodce	5. 2. 2016	Telefonní rozhovor
Karel Holomek	79	VŠ	Předseda Společenství Romů na Moravě	4. 2. 2016	Kavárna – Hlavní nádraží
Pavčina Radlová	47	VŠ	Vedoucí azylového domu	12. 2. 2016	Kancelář R-mosty

Zdroj: vlastní zpracování dle autorky práce

3. Teoretická část

3.1. Vymezení základních pojmů

Cílem této práce je zjistit, jak se proměnily životy romského obyvatelstva po roce 1989, kdy proběhla Sametová revoluce. Pro lepší pochopení této problematiky je důležité objasnit několik pojmů, které jsou pro tuto bakalářskou práci důležité (menšina, národ, integrace a akulturace, totalitní režim a rasová diskriminace).

3.2. Menšina

Dle Navrátila (2003, str. 16-17) menšina není pouze určení konkrétních skupin osob, které zaujímají v majoritní společnosti méně početné společenství. Je také nutné poznamenat, že každá tato skupina má své individuální vazby, které jsou velmi specifické, a tím se od většinové společnosti odlišují. Menšiny jsou také často spojovány s podřízenou rolí ve společnosti, i když jsou také výjimky, mezi které patří např. Jihoafrický apartheid.

Kokaisl (2014, str. 12-21) dodává, že mezi základní elementy, kterými se menšina odděluje od majority, náleží „...*jazyk, v některých případech náboženská příslušnost nebo historické či regionální povědomí*“.(Kokaisl, 2014) Jazykem nemyslí pouze ten, který je v dané zemi uzákoněný, ale řadí sem i jeho drobné rozdíly, nářečí apod. Jako ukázkový příklad můžeme uvést Francii. V této zemi je uzákoněna francouzština, jako jediný úřední jazyk, ale i přesto zde nalezneme dialekty, mezi které patří např. šampanština či valonština (jazyky jsou často pojmenovány dle oblastí, ve kterých jsou využívány).

Dalším prvkem je již zmíněné náboženství. V některých zemích toto kritérium není důležité, ale například Irové se díky náboženství (katolicismus) vyčleňují oproti Angličanům. Historické povědomí je důležité například u zemí, kde se mluví německy (Rakousko, Německo, Lucembursko), zde není důležitý jazyk, ale historie, která dělá každou z těch to uvedených zemí unikátní. Takto Kokaisl definuje etnickou menšinu. (Kokaisl, 2014, str. 26-27)

Existuje rovněž menšina národnostní. Zde je dále podstatná příslušnost k danému státu, tj. držba státního občanství. Definici národnostní menšiny upravuje v České republice zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Bernal G. a kol. (2002, str.13-14) uvádí na příkladu Spojených států amerických, že se v průběhu let může stát z minority velká populace osob, která bude žádat stejná práva, politické zázemí, vzdělání.

3.3. Národ a nacionalismus

Gellner (1993, str. 18) uvádí, že národ může vzniknout a existovat pouze pokud jedinci, kteří přísluší k danému národu, považují sebe sama navzájem za členy a určí si také práva a povinnosti. Další definicí dle něj může být, že národ tvoří lidé, kteří uznávají stejný soubor hodnot.

Dle Hendrycha (2003, str. 168) národ obsahuje dvě součásti. První je objektivní, mezi které patří např. kultura a dále prvek subjektivní, kterým se skupina osob vyčleňuje vůči jedincům, kteří jsou považováni za neznámé. Pokud vznikne národ, je obvyklé, že si vytvoří i vlastní stát.

Gellner (1993, str. 67) dodává, že národ vzniká z nacionalismu, ve své knize uvádí, že „*nacionalismus je původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné*,” (Gellner, 1993, str. 12). Dále uvádí, že je mylné domnívat se, že nacionalismus je pouze náhodný a uměle vytvořený koncept lidského myšlení. Pojem nacionalismus se zdá být velmi složitý a ani odborníci se neshodnou na jednotné koncepci. Pokud mluvíme o nacionalismu, rozlišujeme dvě teze: primordialismu a konstruktivismu. Zastánci prvního myšlenkového směru zastávají názor, že národ je vrozený, oproti tomu konstruktivismus považuje národ za nepřirozenou jednotku. (Hroch, 2009, str. 17-30)

3.4. Teorie začleňování menšin

V každé zemi, kde se nachází národnostní menšiny, je nutné najít způsob společného soužití mezi majoritou a minoritou. Mezi hlavní teorie, jak se imigranti začleňují do společnosti, patří integrace, asimilace a multikulturalismus.

Dle Eriksena (2012, str. 201) je asimilace proces, v němž se minorita plně podřizuje většinové společnosti. Zastánci tvrdí, že menšina tak získá rovnocenná práva jako majorita, avšak důsledkem asimilace často bývá zánik dané skupiny lidí. Autor uvádí jako příklad Francii. Jedná se o zemi, kde i v dnešní době je snaha o potlačení menšin, mezi které můžeme řadit např. Bretonce. Jako jediný úřední jazyk je zde francouzština a dohledat informace

o menšinách na území tohoto státu je velmi obtížné. Právě tato teorie byla použita během komunistického režimu na romský národ. Jazyk, si menšiny často i přes snahy států znemožnit jeho používání ve veřejných institucích, udržují. I když je ve Francii pouze jeden uzákoněný jazyk, nalezneme zde spoustu dialektů, které se udržují.

(Kokaisl, 2014, str. 12-21)

Eriksen (2012, str. 203) dále uvádí, že pokud spojíme segregaci¹ a asimilaci, vznikne integrace. Tu autor popisuje jako účast minority na veřejném životě, kde si ale zachovává svou identitu, svou kulturu.

Co se týče definice multikulturalismu, ani odborníci se neshodnou, zda jde o právoplatnou teorii, nebo se jedná jen o změť myšlenek, které nemají dle nich ani posloupnost. Definován by mohl být jako soužití několika různých skupin na stejném území. Dle Hirta (2005, str. 11) tak musí být skupiny tolerantní v mnoha směrech (např. politicky), aby tento koncept mohl fungovat.

Šišková (2001, str. 23-24) uvádí ve své knize také model tzv. „tavícího kotlíku“ a „salátové misky“. První zmíněný koncept je v mnohém podobný asimilaci, doslova jde o přetavení nové kultury, aby splynula s majoritou. Salátová miska potom vyjadřuje koexistenci kultur.

¹ Dle Eriksena (2012, str. 203) je segregace způsobena tím, že majorita bere menšinu a její kulturu jako podřadnou a tím ji vyčlení ze své společnosti, tím ji způsobuje problémy např. při hledání práce apod.

3.5. Totalitní režim

Pokusů o vytvoření definic politických systémů bylo vytvořeno mnoho. Dle autorů Linze a Stepana (2011, str. 120) mezi prvotní teorie patřilo, že se politický život se dělí pouze na demokratický, anebo totalitní. Toto se však změnilo po Stalinově smrti, kdy mnoho ze Sovětských režimů již více nešlo označovat jako totalitní, dle nových událostí proto společnost přistoupila k další klasifikaci – režimu autoritativnímu.

O první rozšířenější definici totalitního režimu se zasloužil Carl Joachim Friedrich, který jej popisuje jako *„systém, který staví svou legitimitu na oficiální ideologii, kterou přijímají a akceptují všichni členové společnosti, systém ovládá jediná masová politická strana většinou s jediným vůdcem v čele; je hierarchicky organizována a státní byrokracii je buď nadřizena, anebo je s ní výrazně propojena. Vládnoucí strana (příp. jí kontrolovaná byrokracie) má absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci (armády),“* (Balík, 2007, str. 41-42). Mezi další znaky patří cenzura masmédií či existence policie, která mnohdy využívá brutálních prostředků vůči společnosti a nedílnou součástí je i centrální řízení ekonomiky.

3.6. Rasová diskriminace a stereotyp

Dle Navrátila (2003, str. 25-27) je pojem rasa v dnešní době považována za velmi problematický termín. Často bývá špatně vysvětlován a zneužit různými extremistickými skupinami. I v minulosti byl pojem rasa zneužit pro nacistickou ideologii. Pokud se však omezíme na čistě vědeckou definici, rasa označuje komplex biologických vlastností, tj. např. barva pleti a fyzické znaky člověka. Tento termín je dle autora často spojován s předsudky, proto je lepší používat termín národnostní menšina.

S pojmem rasa bývá často spojován i pojem diskriminace. Dle Petruska (1996, str. 909) je rasová diskriminace utlačování určité skupiny,

kde utiskovaná rasa má menší privilegia. Tento jev může vyústit v segregaci, případně až v genocidu.

Diskriminace může mít několik podob. Lze ji rozdělit na osobní či institucionální. Již z názvu lze odvodit, že první forma se týká jedince a jeho přístupu k této otázce a jeho přesvědčení. Druhá podoba zasahuje do různých norem či zákonů. Diskriminace nemusí mít jen negativní charakter. Existuje také tzv. pozitivní diskriminace, která umožňuje minoritě, která je znevýhodněna, dosáhnout stejných příležitostí, jako má majoritní společnost. (Navrátil, 2003, str. 21-22)

Je nutné podotknout, že diskriminace vychází v mnohých případech ze stereotypního chování. Petrusek (1996, str. 1996-1997) definuje stereotyp jako vžitou součást vědomí a ovlivňuje tak názory či vnímání určitých jevů, popř. skupin. Tento pojem poprvé uvedl Walter Lippman v roce 1922, který také uvádí, že tento jev je povětšinou závislý na převzatém sociálním mínění, ne na osobní zkušenosti jednotlivce.

3.7. Historie ČSR po roce 1948

Pro občany Československa nastaly roku 1948² změny, k moci nastoupila komunistická strana. Během voleb v roce 1948 byla KSČ jako jediná zařazena na kandidátní listinu a tak na několik dlouhých desítek let musela demokracie ustoupit stranou. Dle Emmerta (2009, str. 7) byly v následujících letech provedeny kroky, jako plošné znárodnění, represe či znemožnění kontaktu se svobodnými státy. Zásadním krokem bylo vytvoření tzv. železné opony, jež zaujímala západní stranu Československa. Mezi další události, které vyvolaly velké diskuze, patřily procesy s lidmi, kteří s tehdejší režimem nesouhlasili a často skončili jejich uvězněním či v krajních případech smrtí.

K minulému režimu patří neodmyslitelně Státní (tajná) bezpečnost, která zastřešovala dozor nad veřejným pořádkem a byla nechvalně proslulá například zavražďováním lidí, kteří nevyhovovali komunistickým vůdcům. (Emmert, 2009, str. 16-17) Vodička a Cabada (2011, str. 69-76) rozdělují komunistickou autoritativní vládu na několik období. První etapu nazývají jako tzv. stalinistické období, které datují do let

² O tomto převratu se píše jako o tzv. Vítězném únoru 1948., který byl proveden na základě podnětů ze Stalinovské Moskvy. (Vodička, Cabada, 2011, str. 68)

1949 až 1953. Třídní boj, který patřil mezi základní myšlenky Stalinovy vlády, způsobil, že probíhaly násilné akty odvety vůči obyvatelstvu, byla nastolena kolektivizace a v zemi byl rozvinut těžký průmysl, čímž se zvýšil podíl dělnické třídy.

Po smrti Stalina a vzápětí Gottwalda všichni očekávali, co se stane se Sovětským Československem. Prezidentem byl zvolen Antonín Zápotocký a po jeho smrti Antonín Novotný, který byl předtím tajemníkem KSČ. Za vlády Zápotockého došlo k měnové reformě. V období 1953-1968 se musela vláda pokusit o reformu hospodářskou. Důležité je také zmínit, že začínaly být rehabilitovány první z obětí veřejných procesů z 50. let. (Evropský sociální fond v ČR, str. 45-46)

Další etapou bylo podle Vodičky a Cabady (2011, str. 69-76) „Pražské jaro“ v roce 1968. Mělo se jednat o jakési zosobnění komunistického daného režimu³, které však bylo přerušeno vpádem vojsk Sovětského svazu a Varšavské smlouvy. Po těchto událostech nastalo období tzv. „normalizace“. Všichni příznivci Pražského jara byli vyčleněni z řad KSČ a postihům se nevyhnuli ani potomci těchto lidí, byli vylučováni ze škol, zaměstnání, apod. *„V druhé polovině sedmdesátých let a v osmdesátých letech byli občané ponecháni v soukromém životě na pokoji za podmínky, že se na veřejnosti chovali loajálně ke komunistickému režimu,“* (Vodička a Cabada, 2011, str. 75). Změny v politickém dění nastaly až s příchodem roku 1989, obdobím, kterému se přezdívalo Sametová revoluce.

3.8 Vztah komunistického režimu k menšinám

Pro romské obyvatelstvo nastaly s nástupem komunismu změny. Vláda si přála, aby Romové byli co nejvíce asimilováni, a proto byli nuceni používat český jazyk místo své mateřštiny – romštiny. Jednalo se o přizpůsobení, které bylo plně řízeno vládou. *„Asimilační tlak způsobil neodčinitelné škody, v rámci objektivit je však třeba uvést, že přinesl i pozitiva. Ta se týkala zejména důrazu na odstraňování negramotnosti a zvyšování kvalifikovanosti Romů, poskytování Romům dříve běžně nedostupné zdravotní a sociální péče,“* (Horváthová, 2002, str. 53)

Byly vydávány dokumenty, které si kladly za cíl převýchovu Romů⁴. Jako příklad můžeme zmínit *Výpis ze zprávy předložené a schválené sekretariátem ÚV KSČ dne 15. 9. 1954*, kde se uvádí, že je nutné zařadit Romy mezi majoritní společnost,

³ „Pokusili se jej přeměnit v socialismus s lidskou tváří.“ (Vodička & Cabada, 2011)

⁴ V Komunistickém režimu se ve většině případů používalo označení Cikán, namísto dnešního termínu Rom.

učit je českému jazyku, nevytvářet ghetta, odlehlá sídliště, a tím jim umožnit lepší splynutí se společností. Kladen byl také důraz na rozvoj pracovní morálky a přípravu Romů k vykonávané práci.

Romové se vždy považovali za kočovnou společnost, změnu v jejich životním stylu přinesl *Zákon č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob* který způsobil, že se lidé museli v obcích nechat zapsat a neměli tak již možnost cestovat, bez toho, aby jim to úřady povolily. Na základě tohoto soupisu byl proveden zápis do občanských průkazů či vydáno potvrzení. (Pavelčíková, 2004, str. 61-79)

Horváthová (2002, str. 52) uvádí, že na degradaci romského etnika se nejvíce podílela tzv. politika rozptylu, kde byla snaha o přesídlení a rozdělení většího počtu obyvatel. V jedné obci tak mohlo být pouze 5% obyvatel romského původu.⁵ Tento rozptyl se však vždy nesetkal s pochopením a souhlasem. Mnoho měst a obcí pak na svá území nechtěla tyto osoby přijmout.

ČSSR signovala v roce 1966 „*Úmluvu o odstranění všech forem rasové diskriminace*“, kterou vytvořila Organizace spojených národů. Byl vytvořen i výbor, který prováděl dozor nad různými smlouvami a státům pak podával návrhy na kroky, které měli podstoupit, aby tato úmluva byla naplňována v celém svém znění.⁶

V Československu až do roku 1968⁷, kdy bylo chvilkové uvolnění režimu, nebylo o minoritách v zákonech téměř zmínky. Dále se řešení tohoto tématu omezovalo pouze na interní směrnice či dokumenty, které však nebyly veřejně přístupné. (Petráš, 2009, str. 116-117). Petráš (2009, str. 123) uvádí, že v době normalizace bylo úsilí o hledání cesty, jak řešit národnostní otázku, opět utlumeno. Je tedy patrné, že komunistický režim nepokládal za důležité řešit toto téma a více otevřeně se o něm mluvílo pouze v období Pražského jara.

Teprve ve zmíněném roce 1968 se zástupci odborné veřejnosti a vláda shodli, že řešení národnostní otázky je velmi důležité a nemělo by být podceňováno. Začalo se jednat o tom, jaké kroky podniknout k efektivnímu východisku. Dle Petráše (2009, str. 119) se jednalo o přidání paragrafů do ústavy, změnu či vytvoření

⁵ In.[online] [cit. dne 2015-07-05]. Dostupné z: romove.radio.cz

⁶ Úmluva o odstranění všech forem diskriminace. In.[online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/ppov/rlp/dokumenty/zpravy-plneni-mezin-umluv/umluva-o-odstraneni-vsech-forem-rasove-diskriminace-17715/>

⁷ V Příloze je uveden článek z Rudého práva (str. 2, 1968-05-26), kde se přiznává, že dosavadní řešení národnostní otázky nebylo dostatečné.

zákonů, ale žádná varianta se nezdála být příliš vhodná. Postupně se začalo spolupracovat se zástupci jednotlivých menšin.⁸

Tyto snahy ukončil vpád vojsk Sovětského svazu na území ČSSR, ale i přesto se podařilo vytvořit koncepci nového ústavního zákona, který byl nakonec schválen a zapsán jako zákon č. 144/1968 Sb. a byl účinný až do roku 1991, kdy byl zrušen. V samotném zákoně se definují konkrétní menšiny na území ČSSR, a to německá, maďarská, ukrajinská a polská. Dle Petráše (2009, str. 121) se mnoho autorů dohaduje, zda zákon platil i pro ostatní skupiny, většina se ale shoduje v tom, že se na práva ostatních menšin nedbalo.

Nadějí pro zlepšení postavení Romů v tehdejší české společnosti bylo vytvoření organizace s názvem Svaz Cikánů – Romů⁹(dále SCR) v roce 1968. Měl to být krok, kde při řešení tohoto tématu budou přítomní i příslušníci romského etnika. Dle dřívějších poznatků a znalostí můžeme soudit, že organizace tohoto druhu nebyla v zájmu tehdejšího komunistického režimu a v období normalizace (roku 1973) byla zrušena. Jak uvádí SOCIOKLUB (1999, str. 187 -188):

„Vznik Svazu Cikánů – Romů a obdobné organizace na Slovensku zaznamenaly zásadní přelom ve veřejném pojmání romské problematiky a naladily společnost k akceptaci pozitivních řešení, která by měla nahradit dosavadní postupy represivní a bezohledně manipulativní.“

SCR měl však i spousty úspěchů. Díky jejich práci se komunistická vláda se začala více věnovat této menšině a její situace se začala řešit. V roce 1970 vydala usnesení, které zamítlo novelizovat zákon č. 74/1958 Sb.¹⁰, kompetence byly přeneseny na národní výbory¹¹, spolupráce se SCR byla také vítána. V roce 1972 byla vydána koncepce, která měla pomoci Romům vyrovnat se majoritní společnosti a pomoci jim např. v dosažení lepšího vzdělání a zaměstnání. Zajímavostí je, že učitelkám v mateřských školách bývalo navrhováno, aby se účastnily seminářů s výukou romštiny, aby tak lépe porozuměly a začlenily romské děti. Po ukončení činnosti SCR však tyto snahy opadly a snahy o zlepšení postavení Romů ve společnosti se zastavily. (Petráš, 2009, str. 128-134)

⁸ V té době byla na našem území nejpočetnější maďarská menšina. (Petráš, 2009, str. 119)

⁹ Zkráceně SCR

¹⁰ Zákon o trvalém usídlení kočujících osob

¹¹ V minulosti již otázku Romů národní výbory řešily, např. v 50. a 60. letech.

Období normalizace znamenalo pro Romy opět střet se snahou majority o jejich asimilaci. Pro majoritní společnost nebylo možné sehnat informace, neboť v tomto období, kromě oficiálně vydaných nařízení a občasných článků v periodikách, nebylo žádané, aby se o Romy lidé více zajímali.

Zhoršení postavení Romů ve společnosti došlo až tak daleko, že v druhé polovině sedmdesátých let docházelo k nucené sterilizaci romských žen. V sedmdesátých i osmdesátých letech rovněž vznikaly první vyloučené lokality po odsunu Romů na jedno předem určené místo. V tomto případě se jednalo o nechvalně známé sídliště Chánov. Až o mnoho let později odborníci shodli, že život v sociálně vyloučené lokalitě naopak všechny problémy mnohem zhorší. (Pavelčíková, 2004, str. 110-121)

I v období normalizace se objevily snahy o zlepšení postavení Romů. V roce 1978 vydala Charta 77 dokument s názvem „*O postavení Cikánů-Romů v Československu*“. I přes svou nepříliš velkou obsáhlou se jednalo o dokument, který se snažil zdůraznit, že Romové mají svá práva a že používaná politika vůči Romům je alarmující a diskriminační. (Pavelčíková, 2004, str. 124-125)

3.8. Společnost v ČSSR v 80. letech

Emmert uvádí (2009, str. 12-13) že oficiální rozdělení společnosti bylo ve třech skupinách – dělníci, pracující inteligence a rolníci. Je však známé, že důležitější bylo, zda se člověk stal nebo nestal členem strany KSČ. Podle toho se potom odvíjel celý jeho život, i možnost pracovat či studovat na různých školách.

Lidé měli v tomto období uvolněnější období pro cestování. Volně směli jezdit pouze do zemí, jako bylo např. Maďarsko či NDR, do ostatních zemí byly potřeba doložky, popřípadě víza. Velmi oblíbenou činností bylo zapojování se do různých organizací, které zastřešovala Národní fronta. Jednalo se především o Svaz socialistické mládeže či Revoluční odborové hnutí. (Emmert, 2009, 12-13)

Dle sčítání lidu v roce 1980 bylo ve společnosti nejvíce lidí s učňovským nebo odborným vzděláním. Na druhém místě bylo vzdělání středoškolské a na posledním místě vysokoškolské. Tento fakt by mohl souviset s velkým rozmachem dělnické třídy, která byla základem socialistického režimu. „*Je to dělnická třída, která je nositelem*

dějinného procesu skutečného osvobození člověka, společenského naplnění bytostných lidských cílů.“ (Charvát, 1977, str. 241). Během normalizace se postavení dělnické třídy výrazně nezměnilo, ale neměli již možnost bránit své zájmy ve veřejné sféře. (Tůma, Vilímek, 2012, str. 45)

Postoj občanů k režimu začal být ve značné míře pasivní a vláda se snažila vystavět „konzumní společnost“. Za komunismu bylo pro obyčejné lidi těžké sehnat spoustu pro nás dnes běžného zboží, jednalo se o tzv. „nedostatkové zboží“, na které se stály dlouhé fronty. Jednalo se například o zboží technické povahy či spotřební zboží. Nedostatek potravin v tomto období nebyl, ale lidé neměli pestrou škálu výběru, často chybělo kvalitní zboží. Pro občany bylo nedostatkové zboží velmi drahou záležitostí. Například TUZEX byl obchod, kde se dalo sehnat nedostatkové zboží, jako oblečení apod. Podmínkou pro nákup však bylo vlastnictví poukázek, tzv. bonů, ke kterým se nedostal každý člověk. (Průša, 2011)

Dle Müllerové (2009, str. 7-15) osmdesátá léta znamenala pro společnost i změnu, uvolnění režimu. Tyto proměny však nejsou dosud hlouběji prozkoumány. Dle autorky je důležitá tzv. „šedá zóna“¹² obyvatel, která se již méně bála vystupovat proti tehdejšímu režimu. Velmi často se zúčastňovali akcí, které byly na pomezí oficiálního a neoficiálního, jednalo se například o různá divadelní představení, koncerty či hudební festivaly, které měly i politický podtext.

Kromě Rudého práva vznikly na konci osmdesátých let také Lidové noviny¹³, které z počátku strana nechtěla povolit. Jejich šéfredaktor Jiří Ruml obdržel několik pokut a následně byl uvězněn. Na tomto příkladu lze pozorovat, že komunisté se ještě stále nechtěli vzdát své moci. Co se médií týče, velkou roli zde hrály i rozhlasové stanice „Hlas Ameriky a Svobodná Evropa“.

¹² Dle Aleny Müllerové se jedná o část společnosti, která se nehlásila ani k disidentu, ani ke komunistické straně.

¹³ V té době byly Lidové noviny mnohem otevřenější, než Rudé právo a toto počínání se nelíbilo Federálnímu úřadu pro tisk a informace, který vydal zprávu o analýze Lidových novin, po které se se mnoho lidí začalo bouřit a podepisovat petice. Je tudíž jasné, že lidé chtěli stále více pravdivé informace o dění v jejich zemi.

3.9. Rok 1989

Dle Vodičky (2011, str. 134-137) byl pád komunismu předpovídán již dlouho předtím, než k němu došlo. Bylo to především kvůli několika faktorům. Prvním z nich bylo znárodnění soukromého majetku, dalším problémem bylo plánování dle příkazů a v neposlední řadě se jednalo o tzv. kádrovou politiku. S nedostatkem svobody tyto faktory způsobily, že lidé začali mít nedůvěru v systém a začali se od něho více distancovat.

Zlom přišel na podzim roku 1989. Politické změny už byly netrpělivě očekávány, neboť v některých zemích jako např. v Maďarsku, k nim již došlo. Nebylo však zřejmé, jakým způsobem bude převrat na našem území proveden a zda se obejde bez násilí. Na začátku listopadu 1989 padla Berlínská zeď a všem bylo jasné, že konec režimu se nezadržitelně blíží. I když opozice počítala s tím, že změna v ČSR nastane až v lednu roku 1990, při příležitosti výročí smrti Jana Palacha. Vše přišlo celkem nečekaně již v listopadu roku 1989. Jednalo se o povolený průvod studentů na Albertově, který započal tzv. „Sametovou revoluci“.¹⁴ Po skončení této akce pokračoval průvod spontánně a zastavil se až na Národní třídě, kde zněla známá hesla: „*Ať žije Havel*“ či „*Máme holé ruce*“. I když vše probíhalo bez problémů, SNB obestoupila prostor kolem demonstrujících, a poté započal útok obušky na nevinné účastníky. Tato akce způsobila vlnu nevolí a od toho dne probíhalo v Praze spoustu akcí proti režimu, včetně projevů známých osobností na Letné. Představitelé komunistického režimu začali pomalu odstupovat ze svých funkcí, začala se bourat železná opona a po několika dnech již bylo jisté, že nastává nová éra – demokracie, kterou v politice prosazovalo Občanské fórum. (Emmert, 2009, str. 30-39)

¹⁴ Samotné Sametové revoluci předcházelo několik menších protestů a demonstrací.

3.10. Romové v období Sametové revoluce

Ke konci 80. let bylo na české scéně několik významných osobností, které se zasazovali o emancipaci Romů a potažmo jejich kultury. Mezi ně můžeme řadit Tomáše a Miroslava Holomkovi, Jožka Kubíka či Karla Holomka. I další romští představitelé zkoušeli získat práva pro svůj národ a dne 3. 2. 1989 Karel Hoffman zveřejnil zprávu, ve které se první uveřejnilo použité slovo „Rom“, namísto tehdy ustáleného „Cikán“. Byl to také první dokument, kde se komunisté snažili objektivně připustit, že kroky provedené v minulosti nebyly velmi povedené a toho je třeba napravit.

Dalším důležitým mezníkem bylo založení Romské občanské iniciativy¹⁵, u jejíhož zrodu stáli Emil Ščuka a Jan Rusenko. Obvinili komunistický režim za zhoršování postavení Romů a žádali, aby problémy této národnosti nebyly opomíjeny. Během revolučního období se připojili k demokratické opozici a jednalo se především o Občanské fórum, které jim dalo možnost se prosadit. Mnoho letáků hlásalo hesla jako např.: „*Sestry, bratři, Romové. Probouzejme jeden druhého! Přišel den, na který naši předkové čekali dlouhá léta. Ten den je zde. Romové, kteří žijí v této zemi, mohou poprvé vzít svůj osud do svých rukou...*“ (Pečínka, 2014, online). Emil Ščuka během demonstrací na Letné rovněž vystoupil se svým projevem, ve kterém řekl, že by si přál, aby Romové a český lid byli bráni bez rozdílů.

Významným úspěchem byl také vstup do International Romani Union – Mezinárodní romské unie a založení politické strany s názvem Romská občanská iniciativa. Romům bylo umožněno pracovat na mnoha pracovištích, ze kterých můžeme jmenovat např. Úřad vlády SR či Ministerstvo školství. Za největší úspěch lze považovat, že Romové se po Sametové revoluci, přesněji po roce 1991, mohli svobodně hlásit ke své národnosti, která jim po letech útlaku a neustálých snah o asimilaci byla přiznána. (Davidová, 2000, str. 219-224)

Po Sametové revoluci přišly i snahy o uchování romské kultury. Vzniklo tak mnoho organizací, jako např. Svaz romských spisovatelů či Kulturní svaz občanů romské národnosti. Nově bylo vybudováno Muzeum romské kultury v Brně, které založila Jana Horváthová se svým otcem Karlem Holomkem. Vznikla také možnost

¹⁵ Zkráceně ROI.

vydávát romská média, i v dnešní době tak můžeme sehnat tiskoviny jako např. Romano hangos, Romano vodi nebo Romano džaniben. V Českém rozhlase je možný poslech pořadu s názvem O Roma vakeren, který vznikl v roce 1992 a dodnes podává informace o životech Romů. (Horváthová, 2002, str. 55)

Každý rok se v Praze také pořádá festival romské kultury Khamoro, kde je možné si poslechnout jak tradiční cimbálovou muziku, tak i moderní romskou hudbu nebo si zatancovat spolu s profesionálními tanečníky romské tance.

3.11. Romové v ČR v současnosti

I když po roce 1989 měli Romové možnost při sčítání lidu uvést svou romskou národnost, je velmi těžké uvádět přesné počty Romů, žijící v České republice. Při sčítání lidu v roce 2011 se k této národnosti přihlásilo pouze 5135 osob, kombinaci národností české a romské uvedlo 7026 osob¹⁶. Z tohoto údaje lze odvodit, že se mnozí ke své romské národnosti nehlásí. (Navrátil a kolektiv, 2003, str. 11-12)

Šišková (2001, str. 123-155) tvrdí, že je nutné uvědomit si historické souvislosti a křivdy, které byly na Romech spáchány. Jeden z nejznámějších případů, kdy se Romové dovolávají práva po omluvě, je bezpochyby případ koncentračního tábora v Letech v období 2. světové války, kde byl později postaven státní vepřín, který dodnes na místě stojí.

Sametová revoluce umožnila lidem ve společnosti říci svůj názor. Avšak i tento fakt přinesl Romům žijícím na území České republiky problémy. V dnešní době mají významnou roli v obrazu Romů i média, která informují o všech negativních zprávách a v případě zprávě o kriminalitě často zdůrazňují romskou etnicitu, což ovšem u ostatních zpráv neuvádějí. (Říčan, 1998, str. 32)

V roce 2007 byl vydán rozsudek k veřejně známému případů romských dětí s názvem „D. H. a ostatní proti České republice“. Jednalo se o žalobu, kterou podalo osmnáct romských dětí z Ostravska, ve kterém tvrdily, že byly neprávem přiřazeny do zvláštních škol místo do běžných základních škol. Těmto dětem tak nebylo dovoleno

¹⁶ Zdroj. Sčítání lidu, domů a bytů 2011. In. [online]. [cit. 2015-07-23]. Dostupné z: vdb.czso.cz

plnohodnotně vystudovat a kvůli tomu se jim dostalo i horší uplatnění na trhu práce. Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku rozhodl ve prospěch romských dětí. (MŠMT, 2015, online)

Dle Šimíkové (in Navrátil a kol., 2003, str. 60) jsou Romové skupinou, která je ve velké míře ohrožena sociálním vyloučením, které znamená: „omezený přístup na trh práce, chudoba a nízký příjem, nízká míra sociální podpory, řídké nebo neexistující sociální sítě, bydlení a život v kontextu lokality, vyloučení ze služeb.“

Navrátil (2001, str. 61-63) uvádí svůj subjektivní odhad, že téměř každý druhý Rom se někdy podílel na práci, která spadá do tzv. „šedé ekonomiky“. Dále také uvádí, že se romští žadatelé o práci mohou setkat s diskriminací, ale také dodává, že ne vždy se jedná o diskriminaci v pravém slova smyslu, neboť pokud přijde nekvalifikovaný a dlouho nezaměstnaný žadatel o práci na pohovor, není pro zaměstnavatele atraktivní.

Tabulka č. 1, která vychází z vládních materiálů z roku 2012, přibližuje úspěšnost Romů na trhu práce.

Tabulka č. 1: Úspěšnost Romů na trhu práce v roce 2012

Pohlaví	Primární trh práce	Podíl z úspěšně uplatněných	Sekundární trh práce	Podíl z úspěšně uplatněných	Celkem	Celkem – podíl z celkového počtu účastníků ¹⁷
Muži	66%	57%	64%	43%	65%	11,4%
Ženy	34%		36%		35%	

Vlastní zpracování, zdroj: Vláda ČR, Zpráva o, 2012, online)

Zásadním problémem, proč sociálně vyloučení Romové nemají velkou šanci umístit na trhu práce, je často jejich nízká kvalifikace a nízké vzdělání. Dále je zde také značná jazyková bariéra. Romština se dodnes uchovává v mnoha rodinách, pro dítě proto může být

¹⁷ Procenta jsou vypočítána z celkového počtu romských uchazečů o pracovní pozice. Tzv. Ze všech žadatelů (47 854 osob) byla úspěšnost 11,4%. Dále jsou tyto lidé rozděleni podle úspěšnosti v daných pracovních sektorech.

nové prostředí vnímáno zpočátku jako nepřátelské, jelikož jeho jazykem není obecná čeština, nýbrž čeština s romským dialektem. (Balabánová, 1999, str. 333-350)

Sametová revoluce přinesla mnoho změn politického režimu, zhroucení tříd, ale co dle Mückeho a Vaňka (2016, str. 112) přetrvává, je diskriminace některých skupin, jako např. Romů, kteří stále nemohou plnohodnotně studovat, a společnost jim stále nastoluje mnoho bariér. Česká republika je rovněž zemí s velmi vysokou mezigenerační reprodukční nerovností ve vzdělání, tedy předávání stejné výše dosaženého vzdělání z generace na generaci.

4. Praktická část práce

Praktická část bakalářské práce má za cíl zjistit, jak změna režimu ovlivnila životy romské menšiny. Dále bylo za úkol dát odpověď na hlavní výzkumnou otázku: „*Jak změnila Sametová revoluce každodenní život Romů?*“

Výzkum vychází z polostrukturovaných rozhovorů s devítiromskými narátory. A tyto rozhovory se snaží lépe rozvinout teoretickou část. Jednalo se o muže i ženy, kteří byli starší 45 let, aby si pamatovali období komunismu a dokázali o něm plynule hovořit. Podrobnější informace o narátorech jsou k nalezení v identifikační tabulce č. 1, která se nachází na začátku práce. Pro lepší orientaci jsou v praktické části u narátorů připojeny hlavní identifikační údaje, jako věk, dosažené vzdělání a aktuální povolání.

4.1. Každodenní život před rokem 1989

Za doby komunistického režimu lidé museli povinně pracovat, toto se týkalo i Romů. Pokud občané pravidlo nedodržovali, končili ve věznicích. Všichni narátoři se shodují, že v této době měli práci, ale i bydlení. Většina dětí romského původu končila ve zvláštních školách, kterou prošel i jeden z narátorů, pan Ličartovský (56, SŠ, předseda výboru JULIUS, s. r. o), který ale poté měl možnost doplnit si středoškolské vzdělání. Sám na zvláštní školu nemá špatné vzpomínky, konstatoval, že se zde učení probíralo pomaleji, ale jinak nepociťoval významný rozdíl.

Pojem menšina nebyl za totalitního režimu téměř znám. Socialisté chtěli vybudovat velkou socialistickou společnost bez sociálních rozdílů a tomu odpovídal i stranický přístup k romskému obyvatelstvu. Jana Horváthová (49, VŠ, ředitelka Muzea romské kultury v Brně) k této otázce říká:

„Tím, že jsme byli navázáni na Sovětský svaz, tak ta národnostní politika se blížila tomu sovětskému vzoru, který jak známo národnosti příliš nebral na vědomí, takže ta politika nebyla dobrá, nebyly jim poskytnuty stejná práva, Romové nebyli bráni jako národnostní menšina.... Mluvílo se o občanech se zbytky

cikánského etnika a cílem bylo ty zbytky zlikvidovat a lidi asimilovat, aby se plně asimilovali, nikoliv integrovali. Byla zde nastolena státem řízená asimilace, to se však nemohlo podařit. Romové byli na odlišné úrovni než zbytek společnosti,“(Horváthová).

Paní Horváthová také dodává, že pokud Romové byli v komunistické straně, měli lepší příležitosti, často mohli studovat vysoké školy apod., ale pak se většinou stávalo, že se od své romské komunity odstříhli. Dále připouští, že zde byla snaha situaci Romů řešit, ale byla to situace, které se říká „o nás, bez nás“. Méně vzdělaní Romové většinou pracovali na nižších pozicích a rozšiřovali tak řady dělnického hnutí.

Pan Holomek (79, VŠ, předseda Společenství Romů na Moravě) dodává, že i přes to, že Romové měli všechny atributy stát se národem (měli svůj jazyk, kulturu, historii, jediné, co jim chybělo, bylo vlastní území), komunistická strana jejich emancipování tvrdě potlačovala a Romové byli bráni pouze jako „občané, cikánského původu“. Také se dále vyjadřuje k této situaci slovy:

„Tato doba velmi negativně poškodila Romy, především na jejich identitě a jejich celkem dobrém způsobu života,“(Holomek).

Pokud se budeme ptát, jaký dopad měl komunistický režim na jednotlivé narátory a jejich rodiny, nalezneme zde několik skupin. Romští nárátoři, kteří jsou v dnešní době sociálně vyloučení, si tuto dobu velmi pochvalovali, vnímají jen samá pozitiva (možnost práce, vzdělání, bydlení). Dobře také hodnotí situaci Romové, kteří byli zadobře s komunistickým režimem. V případě, že jste nesouhlasili s myšlenkami strany, platila pro vás pravidla, jako pro ostatní, kteří protestovali. Například pan Holomek, který distribuoval zakázanou literaturu a zapojoval se do disidentského hnutí, měl velké problémy. Přišel o práci a přesto, že měl inženýrský titul, byl nucen dělat těžké dělnické práce a za distribuci samizdatové literatury byl dokonce i vězněn. Více o tom hovoří jeho dcera, Jana Horváthová (49, VŠ, ředitelka muzea romské kultury v Brně):

„Otec byl komunista, až do roku 1968, kdy po vstupu vojsk vystoupil proti režimu a přišel o práci a byl vyloučen ze společnosti. Poté měl těžkou práci a jako inženýr

pracoval jako dělník. Zapojil se do disidentských struktur, poté jsme měli domovní prohlídky... Viděli jsme dvojakost života, kdy jsme se ve škole chovali jak než doma. Tím jsme byli poznamenáni hodně,“ (Horváthová).

Zde se již přesouváme k otázce každodennosti. I na tomto příkladu je vidět, že kdo nebyl ochotný přijmout stranickou ideologii, byl nucen žít ve strachu, ač se jednalo o ztrátu práce či případnou hrozbu vězení. Ale i samotné žití s vědomím, že jste Rom, občas nebylo jednoduché, pan Rác (58, ZŠ, důchodce) to zažil osobně:

„Měl jsem komunistů plné zuby, dělali nám kontroly, jestli máme uklizeno, zda máme navařeno atd., policajti si s sebou brali sociální pracovníce, které mohly odebírat děti. Báł jsem se, aby nedošlo k odejmutí zrovna u nás,“ (Rác).

I zde platilo, že pokud byl občan příslušníkem komunistické strany, žil v té době bez velkých problémů. Otec paní Radlové (47, VŠ, vedoucí azylového domu) byl komunist, ale jeho dcera si uvědomovala, že v některých věcech, které se jí zdály běžné, neměla tolik možností, jak by si přála.

„Mému otci dali možnost se vymanit z nelehkých ekonomických podmínek a jeho životní úroveň se zvedla. Díky němu jsem měla náhled, že nám pomohli. Až časem jsem zjišťovala více informací. Dostal práci, dostal šanci se zařadit mezi majoritu. Já už jsem žila v těch podmínkách, neměla jsem pocit, že mi to nějak pomáhá.... Já jsem to viděla jinak, chtěla jsem číst, cestoval. A to se mi nedařilo. Ale bylo mi diktováno, co a kdy,“ (Radlová).

Narátoři se dále shodují, že v otázkách každodennosti hrály roli i ekonomické poměry rodin, dříve nebylo tolik možností v nakupování pro nás dnes již běžného zboží a lidé si vydělávali podstatně méně.

V dnešní době je společnost zvyklá, že se o Romech dočítá v médiích velmi často. Za dob komunismu tomu tak nebylo. Všichni nárotoři se shodují, že se v novinách o menšinách, potažmo o Romech, vůbec nic nedočítali. Pokud se přesto objevil nějaký

článek v novinách, jednalo se zpravidla o menší odstavec, který nabádal k tomu, aby se Romům pomáhalo.

Podle pana Ličartovského (56, SŠ, předseda výboru JULIUS, s. r. o) média o Romech psala, že jejich zaostalost způsoboval kapitalistický režim. Ale i přesto bylo dle některých narátorů cítit, že komunisté tuto menšinu nebrali na stejné úrovni jako majoritní společnost. Jednoduše tuto situaci vystihuje pan Ličartovský:

„Proč by se o Romech psalo? Nebylo proč! A komunisté ani nechtěli poukazovat na to, když měli s něčím nějaký problém,“ (Ličartovský).

Na období normalizace si podrobně vzpomíná jen málo respondentů, pan Holomek přišel o práci, jak již bylo zmíněno výše, pan Rác podotýká, že s normalizací přišla větší asimilace. Jana Horváthová (49, VŠ, ředitelka Muzea romské kultury v Brně), která se o historii Romů dlouhodobě zajímá, hodnotí tuto situaci takto:

„V sedmdesátých letech nastoupila cesta integrace, jednalo se o zmírnění státem zmírněné asimilace, bylo povoleno pěstovat romskou kulturu, zakládat soubory... Etnický koncept zde ale nebyl. Vše bylo jaksi naoko, aby komunisté stejně dosáhli vefinále toho, čeho chtěli, a to úplné asimilace,“ (Horváthová).

4.2. Období Sametové revoluce

K otázkám Samotové revoluce nelze v případě narátorů přistupovat jednotně. Pro mnoho občanů nejen romského původu znamenala cestu k větší svobodě, lepší možnosti na život. Najdou se zde i tací, kteří na Sametovou revoluci nahlíží spíše skepticky. Jedná se o Romy, kteří jsou v dnešní době sociálně vyloučení. Pro ty se změnilo mnoho věcí, často přišli o práci, bydlení. Po dlouhých letech, kdy byli Romové nuceni k asimilaci s majoritní společností, přišla doba, která jim měla dát šanci žít podle svého, ale mnoho z nich tuto šanci však nezvládlo uchopit do svých rukou. Pan Holomek (79, VŠ, předseda Společenství Romů na Moravě) tato fakta lépe konkretizuje:

„Romové na ni byli nejméně připraveni, ostatní na ni byli připraveni lépe. Romové na to doplatili, protože nebyli připraveni na to, aby se mohli sebevědomě ujmout svých záležitostí, jako každý jiný. Ti komunisti z nich udělali lidi, kteří vždy jen čekali, co jim kdo řekne a jak jim pomůže. Toto byl úplný opak, teď jsi sám, teď se snaž, toto oni neuměli,“ (Holomek).

Paní Radlová (47, VŠ, vedoucí azylového domu) s výrokem souhlasí a dodává:

„My jsme byli vystudovaní, ani jeden jsme o práci nepřišli, naopak já jsem dostala možnost vybrat si, kde budu pracovat. Mně to otevřelo možnosti. Nás to nazpátek nehodilo, ale viděla jsme to u svých známých, neuměli si najít to své místo v životě. Nebyli na tu dobu připraveni, vzděláním,.... Byli hluboko pod startovní čarou, a pak se těžko začíná,“ (Radlová).

Lze tedy říci, že pro vzdělané Romy znamenala Sametová revoluce svobodu, větší možnosti a dala jim volbu žít si život dle svého výběru. Skupina Romů, která byla méně vzdělaná, si po změně režimu neuměla poradit.

Narátoři vzpomínali i na listopad v roce 1989, většina z nich pracovala, případně studovala a někteří z nich již cítili změny. Paní Horváthová se svým otcem Karlem Holomkem osobně podíleli na tvorbě revoluce. Horváthová (49 let, VŠ, ředitelka Muzea romské kultury v Brně) měla dne 17. listopadu státnicovat a revoluční vlny pociťovala tudíž velmi intenzivně.

„Po státnicích jsem se zapojila do psaní a vylepování plakátů a do OF, a hned jsem v Brně zakládala romskou občanskou iniciativu. Do dění jsem byla hodně zapojená,“ (Horváthová).

Paní Radlová vzpomíná, že byla v Praze „zvonic klíčky“ a že měla tehdy obrovskou radost. Ostatní nárátoři se revoluce osobně nezúčastnili. Jednalo se buď o důvod, že neměli příliš velké pocity, že by jim revoluce mohla v jejich životě pomoci

(Siváková, Marie a Zdeňka) anebo jim to nepřípadalo příliš důležité, jelikož se i za komunistů měli dobře (Ličartovský).

4.3. Po roce 1989

Jak již lze z práce sledovat, změna režimu přinesla pro různé skupiny Romů rozličné výsledky. Co se týče každodennosti, někteří ztratili práci, bydlení. Pro některé znamenala tato revoluce uvolnění a větší možnosti. Například manžel paní Radlové měl možnost rozvíjet se jako OSVČ, což za režimu nebylo možné, ona sama mohla číst literaturu, jakou chtěla, měla volnost. Narátoři také poznamenávají, že se jim zlepšily ekonomické podmínky. Paní Siváková, Marie a Zdeňka se shodují, že se v devadesátých letech začaly také téměř každý den setkávat s xenofobií a nenávistí, na kterou do té doby nebyly příliš zvyklé, komunistický režim se snažil o rovnost občanů a rasistické tendence zde tudíž nebyly žádány.

Narátoři se také snažili vyjádřit svůj názor na komunistický režim. Z rozhovorů lze soudit, že komunistický režim vnímali jako velmi pozitivní narátoři, kteří mají základní vzdělání a v dnešní době patří mezi sociálně vyloučené. Přínos tohoto režimu vidí především v možnosti pracovat, v lepším přístupu k bydlení a v neposlední řadě dle nich nebyly nenávistné útoky na romské obyvatele. Paní Zdeňka (52 let, ZŠ, důchodkyně) tento názor podporuje:

„ Za komunistů jsme si žili jako Romové lépe, nebylo ani tolik nenávisti, lidé nás brali. Co k tomu více říci, tuto dobu bych hned ráda vrátila,“ (Zdeňka).

Pro některé narátory však toto období nebylo zdaleka tak idylické. Dle nich komunisté podlomili romskou identitu. Pan Holomek tvrdí, že pokud se podíváme na země, kde nebyl komunismus, nalezneme zde Romy, kteří jsou sebevědomí, udržují svůj jazyk a svou identitu. Toto podle něj komunistický režim Romům na našem území znemožnil.

Přelom komunistického režimu na demokratický přinesl mnohým Romům spoustu problémů. Negativní dopad měla tato změna především na méně vzdělané romské spoluobčany, kteří ve většině případů přišli nejen o bydlení, ale i práci. Svou zkušenost popisuje paní Siváková (47 let, ZŠ, nezaměstnaná).

„ Dříve vám dali byt, čekali jste například jen měsíc. Dnes to tak nefunguje. Dnes zažádáte o městský byt a oni vám jen pošlou, že vám ho nedávají. A pokud jste za komunistů nepracovala dva měsíce, zavřeli vás za příživu. Dnes je to všem jedno. Jsem na úřadu práce tři roky, dle nich jsem stará a ještě Romka. Po Sametové revoluci se paní majitelce nelíbilo, že jsme romská rodina a vyhodila nás. Neměli jsme dluhy, žili jsme tam šestnáct let a stejně jsme pro ně byli problémová rodina. Bez jakýchkoliv podkladů, “(Siváková).

Dle Romů s vyšším vzděláním je naopak nyní větší volnost vybrat si, co člověk může v těchto oblastech dělat. Máte svobodnou volbu vybrat si školu, práci, ale i lokalitu, ve které budete bydlet.

4.3.1. Romský jazyk

Romštinu lze považovat za jeden z atributů romství. Jedná se o jazyk, který není jednotný a existuje tak mnoho dialektů. V České republice také existuje tzv. etnolekt romštiny, o kterém blíže vypráví paní Horváthová. Jedná se o představitelku Romů, kteří od malička učení jazyku nebyli, její praotec podlehl tlaku komunistické propagandy v oblasti romské asimilace. Díky jazykovým kurzům, které navštěvovala v dospělosti, ovládá čtení v romském jazyku. (49 let, VŠ, ředitelka Muzea romské kultury v Brně).

„ Není úplně správné, že Romové učí své děti špatnou češtinu, ne dobrou romštinu. Na druhou stranu je pravda, že romských asistentů ve škole je velmi málo. Dítě, které přijde do školy a neumí česky ani romsky, se má problém chytit. Tihle rodiče, co na své děti mluví špatnou češtinou, protože sami lepší neumí, tak to je právě takový ten paskvil, kterému se říká romský etnolekt češtiny. Je to sice čeština, ale s romskými vazbami, nízkou slovní zásobou a ty děti poté

učitelce nerozumí, protože některá slova vůbec neznají a zaostávají tak za výkladem té učitelky,“ (Horváthová).

V dnešní době však Romové znalost svého jazyka značně ztrácí. Starší generace ve velké míře svůj jazyk ovládá jak v písemné, tak i v ústní formě i přes značnou asimilaci komunistického režimu. Mladší generace tuto znalost již postupně ztrácí a jazyk znají z velké části pouze pasivně. Tento fakt může být spojen i se situací v dnešní společnosti, kdy se mnoho Romů bojí projevovat na veřejnosti. Paní Marie (52 let, ZŠ, důchodkyně) k tomu dodává:

„Svou vnučku, kterou mám v pěstounské péči, romsky neučím. Já sama jazyk ovládám, ale zdá se mi, že tím, že dítě bude umět pouze česky, má větší šanci uplatnit se v dnešní společnosti, která Romy nebere příliš pozitivně,“ (Siváková).

Romský jazyk se v dnešní době vyučuje v jazykových kurzech nebo v rámci romistiky na FF UK. Podle pana Ráce však neznamená, že kdo neumí romsky, není Rom, člověk dle něj má tyto kořeny v sobě od narození.

Narátoři často uváděli, že se cítí být Čechem i Romem. Paní Marie či Zdeňka dodaly, že občas mají strach hlásit se ke svému romství. Paní Horváthová (49, VŠ, ředitelka Muzea romské kultury v Brně) tuto skutečnost doplňuje:

„Pokud se cítí Romem i Čechem, tam už je ta šance na ten občanský princip, který Romům ještě dost chybí a tedy sociálně vyloučeným, to je tedy pro ně neznámý pojem nebo vůbec neznámá věc být občanem proč, jak a na co, když tady takhle hrozně žiju. ... Je to dobrá cesta k integraci...,“ (Horváthová).

Mnoho Romů má tako problém se ke svému romství hlásit z důvodu jakéhosi strachu, že je pro jejich původ majoritní společnost předem odsoudí. Paní Radlová (47, VŠ, vedoucí azylového domu) říká:

„Vždy, když můj syn přišel na školu, chodili za ním a ptali se: Kdo seš? A můj kluk automaticky odpovídá, že je Cigán. Obočí jdou často nahoru a lidé se diví, říkají, že si mysleli, že je cizinec, Ind nebo podobně. Ale můj kluk se za to nestydí. Některé děti se bojí sžít se s majoritou a naopak, pokud se jim to povede, přestávají se hlásit ke svým romským příslušníkům,“ (Radlová).

5. Zhodnocení výsledků

Výzkum bakalářské práce objasnil, že Romové mají většinou dvojí etnickou identitu. Všichni se považují za občany České republiky, avšak dodávají, že se cítí být i Romy. Z důvodu velké diskriminace této menšiny někteří narátoři uváděli, že je pro ně těžké přiznat, že patří k této skupině. Setkávají se každodenně s překážkami, které jim klade majoritní společnost.

Práce se snažila odpovědět na výzkumnou otázku, která zněla: „*Jak změnila Sametová revoluce každodenní život Romů?*“. Změna komunistického režimu na demokratický zaznamenala v životech některých Romů velké změny. Pro sociálně vyloučené to mělo negativní dopad. Po výpovědích z práce často přicházeli i o bydlení a v dnešní době nemají možnost uplatnění. Pro vzdělané Romy tato změna znamenala svobodu, lepší ekonomické podmínky, ale uvědomují si, že komunistický režim velmi negativně poškodil hodnoty a identitu Romů, kteří jsou podle jejich názoru tímto postiženi do dnešní doby.

Romský jazyk ovládali všichni narátoři. Někteří se ho však naučili až v dospělosti z vlastní vůle, jelikož komunistický režim nebyl nakloněn používání jazyka menšin, dle vlády to zpomalovalo jejich plnou asimilaci do společnosti. Mladší generace Romů již ovládá romštinu jen částečně či vůbec, protože je jejich rodiče neučí od mala jejich jazyku, protože si myslí, že tak budou mít lepší uplatnění ve společnosti. Takto však vzniká etnolekt, což je čeština s přídávky romských slov a tito lidé tak mají horší postavení ve školách, práci apod., z důvodu, že ani jeden jazyk neovládají dobře.

6. Závěr

Bakalářská práce se věnovala tématu romské společnosti a zkoumala proměnu jejich každodenních životů po změně komunistického režimu na demokratický. Dále také poukázala, jak Romové vnímají svou identitu a jazyk.

Teoretická část si kladla za cíl vymezit pojmy, které se pojily s probíranou tematikou, jednalo se například o vysvětlení pojmu menšina, totalitní režim, diskriminace apod.

Dále se tato část krátce věnovala historii ČSR po roce 1948 a snažila se nastínit situaci menšin za komunistického režimu. Dále přibližovala dobu Sametové revoluce a roli Romů v tomto období.

Praktická část poté dále rozvíjela témata z teoretické části. Díky polostrukturovaným rozhovorům s narátory se snažila poukázat, jak komunistické období vnímali sami Romové. Snažila se poukázat, jaký dopad měl na tuto menšinu komunismus, jak proměnila jejich životy, práci, vzdělání. V neposlední řadě se tato část zabývala otázkou vlastního názoru narátorů na uvedené období a proměnu hodnot romského obyvatelstva, jako například změna vnímání romštiny Romy samotnými.

Bakalářská práce si kladla za cíl odpovědět na výzkumnou otázku: „*Jak změnila Sametová revoluce každodenní život Romů?*“. Výzkum ukázal, že je nutné přistupovat ke každému jedinci zvlášť, jelikož každý pochází z jiné rodiny, liší se jeho životní příběh, a tudíž nelze dojít k jednotnému závěru. Téměř všichni Romové se shodovali na tom, že komunistický režim měl své kladné i záporné stránky, avšak jinak se jejich názory lišily.

Pokud bychom se přesto snažili vyvodit závěr, lze říci, že zde jistou roli hraje vzdělanost Romů. Sociálně vyloučení Romové se shodovali, že komunistický režim byl velmi prospěšný a Sametovou revoluci vnímali spíše negativně, jejich každodennost se proměnila velmi výrazně, přišli o práci, bydlení, žijí na okraji společnosti.

Naopak Romové s vyšším vzděláním hodnotili situaci více pozitivně. Díky vyššímu vzdělání se jejich každodenní životy výrazně proměnily v možnosti svobodné volby a tak Sametovou revoluci považovali za možnost, jak žít život po svém.

7. Seznam literatury

7.1. Literatura

BERNAL Guillermo a kol. *Handbook of Racial & Ethnic Minority Psychology*, 1. vyd. Sage Publications, 720s. 2003. ISBN 0-7619-1965-1

DAVIDOVÁ, Eva. *Romano drom – Cesty Romů*. 1. vyd. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 2000, 245 s. ISBN 80-7067-533-8

EMMERT, František. *Sametová revoluce*. 1. vyd. Computer Press, s. r. o., 2009, 71 s. ISBN 978-80-251-2301-0

ERIKSEN, T. H. *Národy a nacionalismus*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, 352 s. ISBN 978-80-7419-053-7

GELLNER, Ernest (Arnošt). *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibal, 1993. ISBN 9788090089297.

HENDRYCH, Dušan a kol. *Právníký slovník*. 2. vyd. Beck, 2003, 1320 s. ISBN 80-7179-740-5

HORVÁTHOVÁ, Jana. *Kapitoly z dějin Romů*. 1. vyd. Lidové noviny, 2002, 84 s. ISBN 80-7106-615-X

HRABÁK, Václav. Současná diskuse o vzestupu neliberálních demokracií ve světě a její souvislosti, Díl II. *Distance* 4/2004. ISSN 1803-2761

HROCH, Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody*. 1. vyd. Sociologické nakladatelství (SLON), 2009, 315 s. ISBN 978-80-7419-010-0

KOKAISL, Petr. *Etnické minority v Evropě*. 1. vyd. PEF, ČZU, 2014, 436 s. ISBN 978-80-213-2524-1

MüCKE Pavel, VANĚK Miroslav. *Velvet Revolution: An Oral History od Czech Society*, 1. vyd. Oxford University Press, 272s. 2016. ISBN 9780199342723

MüLLEROVÁ, Alena, HANZEL, Vladimír. *Albertov 16:00, Příběhy sametové revoluce*. 1. vyd. Nakladatelství Lidové noviny, 285s. 2009. ISBN 978-80-7422-002-9

MURRAY, R. Thomas. *Blending Qualitative and Quantitative Research Methods in Theses and Dissertation*, 1. vyd. Corwin Press, 240s. 2003. ISBN 978-0761939320.

NAVRÁTIL, Pavel a kolektiv. *Romové v české společnosti*. 1. vyd. Portál, 2003, 223 s. ISBN 80-7178-741-8

NEČAS, Ctibor, *Romové v České republice včera a dnes*, 4. vyd. Univerzita Palackého v Olomouci, 129 s., 1999, ISBN 80-7067-952-2

PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945-1989*. 1. vyd. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004, 183 s. ISBN 80-86621-07-3

PETRÁŠ, René a kol. *Menšiny a právo v České republice*. 1. vyd. Auditorium, 2009, 507 s. ISBN 978-80-87284-00-1

PETRUSEK, Miroslav. *Velký sociologický slovník*. Díl 2. 1. vyd. Karolinum, 1996, 1623 s. ISBN 80-7184-310-5

ŘÍČAN, Pavel, *S Romy budeme žít – jde o to jak*. 2. vyd. Portál, 143 s., 1998. ISBN 80-7178-410-9

SOCIOKLUB. *Romové v České republice*. 1. vyd. Socioklub, 1999, 558 s. ISBN 80-902260-7-8

STEPAN, Alfred, LINZ, J. Juan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, 1. vyd. The Johns Hopkins University Press, 504s. 1996. ISBN 0-8018-5158-0

ŠÍŠKOVÁ, Tatjana. *Menšiny a migranti v České republice*. 1. vyd. Portál, 2001. 188 s. ISBN 80-7178-648-9

TAYLOR, R. Georhe. *Integrating quantitative and qualitative methods in research*, 2. vyd., University Press of America, 357s. 2005. ISBN 0-7618-3241-6

TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 288s. 2012. ISBN 978-80-7285-162-1

VODIČKA, Karel. CABADA, Ladislav. *Politický systém České republiky*. 3. vyd. Portál, 2011, 488 s. ISBN 978-80-7367-893-7

7.2. Internetové zdroje

BALÍK, Stanislav. *Totalitní a autoritativní režimy*. 2007, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. In. [online] [cit. 2015-08-04]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102299/C_Historica_54-2007-1_5.pdf?sequence=1

Dějiny Československa (1918-1992). In. [online] [cit. 2016-03-07] Dostupné z: <http://ksv.upol.cz/txt/DejinyCSR.pdf>

Dělnická třída — rozhodující síla historické jednoty komunismu a vědeckotechnické revoluce. FRANTIŠEK CHARVÁT. *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*. Roč. 13, Čís. 3 (1977), pp. 241-251. In: [online. JSTOR]. [cit. 2015-07-15]. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/41129190?&seq=1#page_scan_tab_contents

Evropský soud pro lidská práva, Věc D. H. a ostatní proti České republice, Rozsudek. In: [online] [cit. 2016-03-07] Dostupné z: http://www.inkluze.cz/_upload/dh-rozsudekgc.pdf

HISTORICKÉ OKÉNKO: Dokument Charty 77 „ O postavení Cikánů – Romů v Československu“ z prosince 1978 dne 18. 1. 2012. In: [online]. [cit. 2015-07-03] Právní systém ČSSR, menšiny a experimenty s právem v šedesátých letech. In: [online]. [cit. 2015-07-23]. Dostupné z: <http://www.saske.sk/cas/zoznam-rocnikov/2013/4/6060/>

PRUŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. 2011. [online] [cit. 2015-08-14]. Dostupné z: <http://www.abecedasocialismu.cz/>

Romští politici jako součást listopadové revoluce v roce 1989 dne 16. 11. 2014. In: [online]. [cit. 2015-07-22]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/romsti-politici-jako-soucast-listopadove-revoluce>

Zákon 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. In: [online]. [cit. 2015-07-31]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/mensiny/narodnostni-mensiny-15935/>

Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2012, Praha 2013, Úřad vlády České republiky [online] [cit. 2015 08 14]. Dostupné z: http://www.vlada.cz/assets/ppov/zal-ezitosti-romskekomunity/dokumenty/III_Zprava_pripominky_1_11_2013.pdf [online][cit. 2016-01-15]

8. Přílohy

8.1. Příloha č. 1: Otázky k polostrukturovaným rozhovorům

Před rokem 1989:

1. Co jste dělal (a) v době před listopadem 1989?
2. Jaký byl podle vás postoj komunistického režimu k otázkám národnostních menšin? A jak přistupoval komunistický režim k Romům?
3. Jaký dopad měl na vás, vaši rodinu komunistický režim?
4. Jaký byl podle vás mediální obraz Romů v době komunismu?
5. Jak vypadal váš běžný den v období komunismu?
6. Vnímali jste změny ve vašem životě v období normalizace?
7. Jaký byl přístup ke vzdělání, práci a bydlení?

Sametová revoluce:

1. Vzpomenete si na listopad 1989? Co jste tehdy dělal (a)?
2. Jak jste toto období vnímal (a)?
3. Co pro vás znamená „Sametová revoluce“?
4. Jaký pro vás měla význam? Zúčastnil (a) jste se jí osobně?

Po roce 1989:

1. Jak se změnil váš každodenní život po „Sametové revoluci“?
2. Jaký je váš názor na komunismus?

Doplňující otázky:

1. Mluvíte romsky?
2. Cítíte se být Romem, Čechem, obojím?